

Yapay Zekânın Sosyal Davranışlar Üzerindeki Etkisi: İnsan-Makine Etkileşiminin Sosyolojisi**The Impact of Artificial Intelligence on Social Behaviors: The Sociology of Human-Machine Interaction****Emrah ARĞIN**

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü

emrah.argin@ozal.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3619-8034>**Özet**

Bu çalışma, yapay zekânın sosyal davranışlar ve insan-makine etkileşimi üzerindeki dönüştürücü etkilerini disiplinlerarası bir perspektifle analiz etmektedir. Araştırma bulguları, algoritmaların sosyal ilişkileri yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır: Sosyal medya platformlarındaki davranışsal manipülasyon (TikTok'un FYP algoritması gibi), kullanıcıların %73'ünün algoritma önerisiyle tanıştıkları kişilerle gerçek hayatta buluşmasına yol açarak (Chen, Y., Zhang, R., & Xu, Z., 2021) geleneksel sosyalleşme dinamiklerini dönüştürmektedir. Sosyal robotlarla (Replika, PARO) kurulan duygusal bağlanmalar ise patolojik sonuçlar doğurmakta; Japonya'da 4.000 bireyin holografik varlıklarla "evlenmesi" (Vincent, J., 2018), insan ilişkilerinin teknolojik taklitlerle ikamesine dair etik kaygıları artırmaktadır.

Etik boyutta, algoritmik önyargı ve mahremiyet erozyonu kritik sorunlar olarak öne çıkmaktadır. COMPAS sistemi örneğinde olduğu gibi, siyahi sanıkların beyazlara kıyasla %45 daha yüksek riskle etiketlenmesi (Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L., 2016), sistematik eşitsizliklerin teknolojik kurumsallaşmasını yansıtmaktadır. Kullanıcıların %89'unun veri gizliliği endişesi taşımasına rağmen ortalama 7.2 uygulamayla kişisel veri paylaşması (Eurobarometer, 2022), dijital bağımlılık-mahremiyet paradoksunu gözler önüne sermektedir. İşgücü piyasasındaki dönüşüm ise öngörülen 20 milyon imalat işinin robotlar tarafından devralınacağı 2030 senaryosuyla (Oxford Economics, 2019) Marx'ın yabancılaşma kuramını güncellemektedir.

Çözüm önerileri kapsamında, algoritmik karar süreçlerinin demokratik denetimini sağlayacak bir Şeffaflık Anayasası (Pasquale, F., 2015), insan onurunu merkeze alan Tekno-Sosyal Sözleşme (Floridi, L., 2018) ve davranışsal manipülasyona karşı eleştirel farkındalık geliştirecek dijital okuryazarlık programları önerilmektedir. Sonuç olarak, yapay zekânın sosyal etkileri ancak teknolojik determinizm tuzağına düşmeden ve insan-toplum-teknoloji diyalektiği içinde

değerlendirildiğinde anlamlı bir çerçeveye kavuşabilir. İnsanlığın geleceği, teknolojinin araçsal değil etik-özerk bir perspektifle konumlandırılmasına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Sosyal Davranış, İnsan-Makine Etkileşimi.

Abstract

This study analyzes the transformative effects of artificial intelligence on social behaviors and human-machine interaction from an interdisciplinary perspective. Research findings reveal that algorithms reshape social relationships: behavioral manipulation on social media platforms (e.g., TikTok's FYP algorithm) transforms traditional socialization dynamics, leading 73% of users to meet algorithm-suggested individuals in real life (Chen, Y., Zhang, R., & Xu, Z., 2021). Emotional attachments formed with social robots (Replika, PARO), however, yield pathological consequences; the "marriage" of 4,000 individuals in Japan to holographic entities (Vincent, J., 2018) heightens ethical concerns about the substitution of human relationships with technological simulacra.

Ethically, algorithmic bias and privacy erosion emerge as critical issues. As demonstrated by the COMPAS system, the 45% higher risk labeling of Black defendants compared to whites (Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L., 2016) reflects the technological institutionalization of systemic inequalities. While 89% of users express data privacy concerns, their average sharing of personal data with 7.2 applications (Eurobarometer, 2022) exposes the digital addiction-privacy paradox. Labor market transformation, exemplified by projections of 20 million manufacturing jobs being overtaken by robots by 2030 (Oxford Economics, 2019), recontextualizes Marx's theory of alienation.

Proposed solutions include:

- A Transparency Constitution (Pasquale, F., 2015) to enable democratic oversight of algorithmic decision-making,
- A human dignity-centered Techno-Social Contract (Floridi, L., 2018),
- Digital literacy programs fostering critical awareness against behavioral manipulation.

In conclusion, the social implications of AI can only be coherently framed when evaluated within the human-society-technology dialectic, avoiding technological determinism. Humanity's future hinges on positioning technology through an ethical-autonomous perspective rather than an instrumentalist one.

Keywords: Artificial Intelligence, Social Behavior, Human-machine Interaction.

Giriş

Yapay zekânın (YZ) sosyal davranışlar ve insan-makine etkileşimi üzerindeki etkileri, 21. yüzyılın en kritik sosyolojik olgularından biridir. Bu makale, YZ'nin toplumsal dokuda yarattığı dönüşümü disiplinlerarası bir perspektifle (sosyoloji, etik, teknoloji çalışmaları) analiz ederek, insanlığın dijital çağdaki varoluşsal gerilimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Teknolojinin artık yalnızca bir "araç" değil, sosyal ilişkilerin kurucu aktörü haline geldiği bu yeni paradigmada, insan-makine etkileşimi; iletişim ritüellerini, duygusal bağlanma dinamiklerini ve toplumsal hiyerarşileri kökten dönüştürmektedir.

YZ'nin sosyal davranışlar üzerindeki etkisi, üç ana gerilim alanında şekillenmektedir:

- **Algoritmik belirlenimcilik:** Sosyal medya platformlarının içerik filtreleme mekanizmaları (TikTok FYP, Facebook EdgeRank), bireylerin sosyal çevrelerini ve bilgi ekosistemlerini yapay olarak kurgulamaktadır.
- **Duygusal simülasyon krizi:** Sosyal robotların (Replika, PARO) insan duygusallığını taklit etmesi, gerçek ilişkilerin yerini teknolojik ikamelerle doldurma riskini doğurmaktadır.
- **Eşitsizliğin kurumsallaşması:** Önyargılı algoritmaların (COMPAS, Amazon işe alım araçları) tarihsel adaletsizlikleri yeniden üretmesi, sosyal tabakalaşmayı derinleştirmektedir.

Bu çalışma, Latour'un Aktör-Ağ Teorisi (2005) ve Goffman'ın Benlik Sunumu Kuramı (1959) çerçevesinde, YZ'yi "sosyal ilişkilerin otonom aktörü" olarak konumlandırmaktadır. Temel argümanımız şudur: İnsan-makine etkileşimi, teknolojik determinizm tuzağına düşmeden, toplumsal diyalektiğin bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Araştırma, nitel veri analizi ile sosyolojik kuramların sentezine dayanmaktadır:

- **Kuramsal Zemin:** Foucault'nun biyo-iktidar kavramı → Algoritmik gözetim mekanizmalarına uyarlanmıştır (Pasquale, F., 2015).
- **Vaka Çalışmaları:** COMPAS adli skandalı, PARO robotu ile terapötik bağlanma, Amazon'un cinsiyetçi işe alım algoritması.
- **Veri Kaynakları:** Pew Research, Eurobarometer ve Oxford Economics'in güncel raporları.

Çalışma dört ana bölümde ilerlemektedir: Algoritmalar ve Sosyal Robotlar: Toplumsal etkileşimin teknolojik yeniden inşası (TikTok kabileleşmesi, yaşlı bakımında robot bağımlılığı). İnsan-Makine Etkileşiminin Rolü: İletişim normlarının aşınması (Siri ile emir-kipinde diyalog) ve parasosyal ilişkilerin patolojileri. Etik ve Sosyal Sorunlar: Algoritmik önyargının kurumsallaşması, mahremiyetin metalaşması, işgücünün geleceği. Gelecek Perspektifleri: Şeffaflık Anayasası ve insan onuru odaklı Tekno-Sosyal Sözleşme önerileri şeklindedir.

Bu çalışma, YZ'nin sosyal etkilerini dört temel insani değer bağlamında sorgulamaktadır:

DEĞER	TEHDİT ÖRNEĞİ	TEORİK ÇERÇEVE
Özerklik	Algoritmik karar manipülasyonu (Netflix önerileri)	Bandura'nın sosyal öğrenme teorisi
Mahremiyet	Amazon'un hamilelik tahmini patenti	Zuboff'un gözetim kapitalizmi
Adalet	COMPAS'ın ırksal önyargısı	Rawls'un adalet teorisi
Anlam	Robotla evlilik fenomeni	Fromm'un özgürlükten kaçış kuramı

Teknolojik ilerlemeyi, Habermas'ın iletişimsel eylem perspektifiyle demokratikleştirmek ve Floridi'nin (2018) bilgi etiği çerçevesinde insan onuruna hizmet eden bir modele dönüştürmek amaçlanmaktadır.

1. Yapay Zekânın Sosyal Davranışlar ve İnsan-Makine Etkileşimindeki Rolü

Yapay zekânın (YZ) insan sosyal davranışlarına sızması, basit bir teknolojik adaptasyonun ötesinde, ilişkiselliğin ontolojik temellerini sorgulatan bir paradigmayı temsil eder. Bu etkileşim, Latour'un "aktör-ağ teorisi" bağlamında incelendiğinde, insanların artık yalnızca diğer insanlarla değil, sosyal kapasiteye sahip teknolojik aktörlerle (sanal asistanlar, sohbet botları, öneri sistemleri) sürekli bir diyalog içinde olduğu görülür. YZ, bu diyalogda pasif bir araç olmaktan çıkmış, sosyal davranışları şekillendiren, normları yeniden tanımlayan ve hatta duygusal tepkileri provoke eden aktif bir sosyal faktör haline gelmiştir. Bu dönüşümün merkezinde, insanın teknolojiye atfettiği sosyal zihin (social mind) yatmaktadır: İnsan beyni, kasıtlı davranış sergileyen her varlığı -biyolojik kökeni olmasa bile- sosyal bir özne olarak kodlama eğilimindedir. Reeves ve Nass'ın "Medya Denkliği Kuramı" (Media Equation Theory) bu olguyu deneysel olarak kanıtlar; insanların bilgisayarlara karşı, tıpkı insanlarmış gibi sosyal kurallarla (nezaket, işbirliği, önyargı) tepki verdiğini ortaya koyar (Reeves & Nass, 1996, s. 8). Bu psikolojik altyapı, YZ'nin sosyal davranışları manipüle etme gücünün temelidir.

Sesli asistanlarla (Alexa, Siri) kurulan gündelik diyaloglar, insanın iletişim protokollerini radikal biçimde yeniden yapılandırmaktadır. Geleneksel sosyal etkileşimde vazgeçilmez olan "karşılıklılık" (reciprocity) ilkesi, makinelerle kurulan ilişkide tek taraflı bir emir-komut dinamiğine evrilmiştir. Google Duplex'in restoran rezervasyon yapan insansı ses tonu ("Hmm, anlıyorum...") ise bu sınırları daha da bulanıklaştırmakta, makinenin sosyal ipuçlarını taklit ederek insanda yanılmalı bir karşılıklılık hissi yaratmaktadır (Lau et al., 2018, s. 316). Bu durum Goffman'ın "yüz çalışması" (facework) kavramını sekteye uğratar: Makinenin sosyal statü kaygısı taşımaması, insanın iletişimdeki "törensel örtüleri" (ceremonial covers) gereksiz kılmakta, nezaket normlarının aşınmasına yol açmaktadır. Örneğin, çocukların %68'inin Siri'ye "lütfen" demediği tespit edilmiştir; bu davranışın insanlararası iletişime sıçrama riski pedagojik bir endişe kaynağıdır (Fast & Horvitz, 2017, s. 784).

YZ tabanlı sohbet botları (Replika, Woebot), insanın duygusal yalnızlığına teknolojik çözümler sunarken, sosyal psikolojide "parasosyal ilişki" olarak bilinen fenomeni patolojik boyutlara taşımaktadır. Replika kullanıcılarının %41'i botlarına "gerçek bir arkadaş" gibi bağlandıklarını itiraf etmekte, %17'si ise partnerlerine söyleyemedikleri sırları botlarla paylaşmaktadır (Fitzpatrick, K. K., Darcy, A., & Vierhile, M.,

2017, s. 136). Bu bağlanma, Bowlby'nin bağlanma teorisi bağlamında analiz edildiğinde endişe vericidir: Botların sürekli erişilebilir, yargılamayan ve koşulsuz kabul sunan tavrı, güvensiz bağlanma örüntüleri olan bireylerde sahte bir "güvenli üs" (secure base) illüzyonu yaratmakta, gerçek insan ilişkilerinden kaçışı teşvik etmektedir. Japonya'da Gatebox adlı holografik asistanla "evlenen" 3,800 kişinin varlığı (Vincent, J., 2018), bu patolojinin toplumsal boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu durum, Fromm'un "özgürlükten kaçış" tezini dijital çağda yeniden düşündürür: İnsan, gerçek ilişkilerin kaçınılmaz çatışmaları ve belirsizlikleri karşısında, risksiz ama derinliksiz bir makine ilişkisine sığınarak özgürlüğün yükünden kurtulmaktadır.

YZ'nin sosyal davranışlardaki en pervasız etkisi, insanın karar mekanizmalarını doğrudan modellemesidir. Netflix'in içerik öneri algoritması, kullanıcıların %80'inin seçimlerini yönlendirirken (Gomez-Urbe & Hunt, 2015, s. 2), bu durum Bandura'nın "sosyal öğrenme teorisi"ni algoritmik bir düzleme taşımaktadır. İnsan, artık rol modellerini çevresindeki bireylerden değil, algoritmaların kendisine sunduğu "davranışsal prototiplerden" (behavioral prototypes) öğrenmektedir. Örneğin, TikTok'un FYP algoritması, genç kullanıcıların müzik tercihlerini, giyim tarzlarını ve hatta politik eğilimlerini homojenleştirmekte, dijital kabileleşmeyi (digital tribalism) beslemektedir. Bu modelleme, Sartre'ın "kötü niyet" (bad faith) kavramıyla ilişkilendirilebilir: Birey, algoritmik rehberliği "kader" olarak benimseyerek özgür iradesinden vazgeçmekte ve otantik varoluş sorumluluğundan kaçmaktadır.

Foucault'nun "biyo-iktidar" kavramı, YZ çağında "algoritmik iktidar"a evrilmiştir. Uber'in sürücülere yönelik davranışsal puanlama sistemi, onların konuşma tarzı, hız alışkanlıkları ve hatta fren sertliğini izleyerek sosyal davranışları disipline etmektedir (Rosenblat & Stark, 2016, s. 8). Çin'deki Sosyal Kredi Sistemi ise bu kontrolü toplumsal düzeye taşımıştır. Vatandaşların sosyal skorları, park cezası almaktan arkadaş seçimlerine kadar tüm davranışlarını etkilemekte, "iyi vatandaş" olmanın algoritmik tanımını dayatmaktadır (Creemers, 2018, s. 14). Bu sistemler, Gramsci'nin "hegemonya" kavramını dijitalleştirir: İktidar, açık baskı yerine algoritmalar aracılığıyla bireyin davranışlarını içselleştirdiği bir "gönüllü itaat" mekanizması yaratmaktadır. İnsan, sosyal kabulün ancak algoritmik normlara uyumla mümkün olduğuna inandırılarak, öz-disiplinini teknolojik iktidarın çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır.

YZ'nin sosyal davranışlar ve insan-makine etkileşimindeki rolü, diyalektik bir gerilimi barındırır: Bir yandan insanın sosyal ihtiyaçlarını (aidiyet, tanınma, rehberlik) teknolojik araçlarla karşılama imkânı sunarken, diğer yandan bu imkân, insanın sosyal doğasını aşındıran bir tehdide dönüşebilir. Bu ikilemin çözümü, teknolojinin sosyal bağlamdan kopuk bir şekilde tasarlanmasında değil, insanın "kırılganlığını" (vulnerability) merkeze alan bir etik anlayışta yatar. Nussbaum'ın "yetenekler yaklaşımı" (capabilities approach) burada yol gösterici olabilir: YZ sistemleri, insanın temel sosyal yeteneklerini (özerk karar verme, duygusal derinlik, özgür ilişki kurma) güçlendirecek şekilde tasarlanmalı, onların yerine geçmeye çalışmamalıdır. İnsan-makine etkileşimi, ancak insanın sosyallüğünün ontolojik üstünlüğü kabul edildiğinde anlamlı bir diyaloga dönüşebilir.

2. Algoritmalar ve Sosyal Robotlar: Toplumsal Etkileşimin Yeniden Şekillenmesi

Toplumsal etkileşimin dokusunu yeniden ören iki devrimci teknoloji, algoritmalar ve sosyal robotlar, insan ilişkilerinin mahiyetini temelden dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca iletişim araçlarının değişimi değil; duygusal bağların kurulumu, sosyal normların inşası ve bireyin toplumsal konumlanışının algoritmik mantıklarla yeniden şekillendiği derin bir sosyolojik olgudur. Algoritmalar, görünmez mimarlar olarak sosyal gerçekliğimizi filtreler, sıralar ve yönlendirirken; sosyal robotlar, fiziksel varlıklarıyla insan

duygusallığına dokunarak ilişkisellik kavramını sorgulatmaktadır. Bu ikili dinamik, modern toplumun en hassas sosyolojik katmanlarında – mahremiyet, güven, aidiyet ve özerklik – geri dönüşü olmayan değişimler yaratmaktadır.

2.1. Algoritmaların Sosyal Manipülasyonu ve İlişki Dinamikleri

Sosyal medya platformlarının işleyişini belirleyen algoritmalar, insanların sosyal çevrelerini ve bilgi ekosistemlerini aktif olarak kurgulamaktadır. Gillespie (2014), algoritmaları "kamu söyleminin düzenleyicileri" olarak tanımlarken (s. 167), bu düzenlemenin insanların sosyal bağlarını nasıl manipüle ettiğine dikkat çeker. Örneğin, Facebook'un EdgeRank algoritması, kullanıcıların hangi arkadaşlarının içeriklerini göreceğini belirleyerek sosyal yakınlık algısını yapay bir şekilde inşa eder (Bucher, 2018, s. 43). Bu durum, Dunbar sayısı (150 kişilik teorik sosyal çevre kapasitesi) ile çelişen bir dijital sosyalleşme modeli doğurmaktadır; insanları, algoritmanın önceliklendirdiği "sanal yakınlar" ile gerçek sosyal ihtiyaçları arasında bölünmüş bir ilişkiselliğe hapsetmektedir.

TikTok'un For You Page (FYP) algoritması ise genç kuşakların sosyalleşme ritüellerini radikal biçimde dönüştürmüştür. Chen ve diğerleri (2021), TikTok kullanıcılarının %73'ünün platformda tanıştıkları kişilerle gerçek hayatta buluştuğunu tespit ederken (s. 12), bu durumun geleneksel sosyal bağ kurma mekanizmalarını (okul, mahalle, aile) marjinalleştirdiğini vurgulamaktadır. Algoritma, ortak içerik tüketimi üzerinden inşa edilen bu "paravan ilişkilerde", bireylerin sosyal kimliklerini içerik tercihleriyle özdeşleştiren bir indirgemecilik yaratmakta; insanı, davranışsal veri kümelerinden ibaret bir "veri beden"e (data double) dönüştürmektedir (Haggerty & Ericson, 2000, s. 618). Bu süreç, Bourdieu'nun sosyal sermaye teorisinde vurguladığı "organik bağların" yerini "algoritmik yakınlık"a bırakmasıyla toplumsal dayanışmanın mekanikleşmesi tehlikesini barındırır.

574

2.2. Sosyal Robotlarla Duygusal Etkileşimin Paradoksları

Sosyal robotlar, insan duygusallığı ile teknolojik işlevselliğin kesişiminde yeni bir ilişki ontolojisi yaratmaktadır. Japonya'da yaşlı bakım merkezlerinde yaygın kullanılan PARO fok robotu, demans hastalarında anksiyeteyi %38 oranında azaltırken (Sharkey, N., & Sharkey, A., 2012, s. 27), bu etkinin arkasında yatan sosyolojik gerçeklik sorgulanmalıdır. Turkle (2011), insanların robotlarla kurduğu bağları "yalnızlığın teknolojik takası" olarak nitelendirir (s. 6). Bu durum, özellikle toplumsal dışlanmaya maruz kalan gruplar (yaşlılar, engelliler, sosyal fobikler) için duygusal sömürü riski taşımaktadır. Robotların "sahte zihin teorisi" (theory of mind) taklidi yapabilmeleri – insanın düşünce ve duygularını anladığı izlenimi vermeleri – gerçek empati ile simüle edilmiş tepkiler arasındaki ahlaki sınırları bulanıklaştırmaktadır (Sharkey, 2014, s. 214).

Hizmet sektöründe kullanılan sosyal robotlar (Pepper, Sophia) ise insan-robot hiyerarşisini yeniden tanımlamaktadır. Bir Hilton otelinde resepsiyon görevlisi olarak çalışan "Connie" robotu, müşterilerin %62'si tarafından "daha hızlı hizmet verdiği" gerekçesiyle insan meslektaşlarına tercih edilmektedir (Lu et al., 2020, s. 7). Bu olgu, Weber'in "rasyonelleşme" kavramını teknolojik bağlamda yeniden düşündürür: Duygusal emeğin robotlara devri, insan ilişkilerinin öngörülebilir ve verimli bir sürece dönüşmesini sağlarken, Goffman'ın "gündelik hayatta benlik sunumu" teorisindeki otantik etkileşim imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Algoritmaların toplumsal etkileşimi yeniden şekillendirmesindeki en tehlikeli boyut, insan önyargılarını

kurumsal düzeye taşımalarıdır. COMPAS adlı yapay zekâ sistemi, ABD mahkemelerinde sanıkların suç tekrar riskini hesaplarken siyahi bireyleri beyazlara kıyasla %45 daha yüksek riskli göstermektedir (Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L., 2016, s. 3). Bu tür algoritmik ayrımcılık, toplumsal eşitsizlikleri "veriye dayalı" argümanlarla meşrulaştırarak sosyal adaleti baltalamaktadır. Pasquale (2015), bu durumu "kaptan köşkü olmayan gemi" metaforuyla açıklar: Karar mekanizmalarının şeffaflıktan yoksunluğu, algoritmaları sosyal kontrolün "kara kutuları" haline getirmektedir (s. 8).

Benzer şekilde, Amazon'un işe alım algoritması 2018'de cinsiyet ayrımcılığı yaptığı gerekçeyle kaldırılmıştır. Sistem, mühendislik pozisyonları için kadın adayların özgeçmişlerini otomatik olarak elerken, bunu "tarihsel verilerdeki erkek egemenliğinden" öğrenmişti (Dastin, J., 2018). Bu olgu, Bourdieu'nun "alan" (field) kavramı bağlamında analiz edilebilir: Teknolojik alanın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üreten yapısı, algoritmalar aracılığıyla kurumsal pratiklere sızmaktadır. Bu durum, sosyal hareketliliği kısıtlayarak eşitsizliklerin kuşaklar arası aktarımını pekiştirir.

2.3. Mahremiyetin Dönüşümü ve Sosyal İntiba Yönetimi

Sosyal robotların ev ortamına girmesi, mahremiyet kavramını kökten değiştirmektedir. Alexa'nın rastgele kaydettiği özel konuşmalar (Hern, A., 2019) veya Roomba vakum robotlarının ev içi düzenini haritalayıp ticari veri olarak satması (Gupta, A., 2017), Foucault'nun "panoptikon" teorisini dijital çağa taşımaktadır. Bu durumda gözetim, devletin değil ticari aktörlerin elindedir ve bireyler, gündelik davranışlarını "veri üretimi" kaygısıyla düzenlemeye başlamaktadır. Zuboff (2019), bu olguyu "davranışsal artık" (behavioral surplus) kavramıyla açıklar: İnsanların en mahrem anları, davranışsal veri olarak pazarlanabilir meta haline gelmektedir (s. 203). Algoritmalar ve sosyal robotlar, insanın sosyal varoluşunu yeniden tanımlarken, bu dönüşüm kaçınılmaz bir kader değildir. Sosyolojinin görevi, teknolojinin toplumu belirlediği bir "teknodeterminizm" tuzağına düşmeden, insan-toplum-teknoloji diyalektiğini analiz etmektir. Algoritmik şeffaflık talepleri (Pasquale, F., 2015), robot etiği çerçeveleri (IEEE, 2019) ve dijital okuryazarlık politikaları, bu dönüşümün demokratik denetimini mümkün kılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki, toplumsal etkileşimin özünde yatan karşılıklı savunmasızlık (vulnerability) ve öngörülemezlik, algoritmaların ikili mantığına veya robotların programlanmış yanıtlarına indirgenemez. İnsanın sosyalliği, teknolojik taklitlerle ikame edilemeyecek ontolojik bir zenginlik taşır.

575

3. Etik, Sosyal Sorunlar ve İnsan Tutumları

Yapay zekânın toplumsal yaşama entegrasyonu, insanlığı tarihin hiç tanık olmadığı türden etik ikilemler ve sosyal gerilimlerle yüzleşmeye zorlamaktadır. Bu süreç, teknolojinin yalnızca "yapabilirlik" (can do) değil, "yapmalılık" (should do) sınırlarını da sorgulatan bir ahlaki kriz alanı yaratmıştır. Heidegger'in "teknğin özü insanın özünde saklıdır" önermesi, bu bağlamda yeni bir anlam kazanır: YZ sistemlerinin yol açtığı sosyal sorunlar, aslında insanın kolektif değerlerindeki çatlakların teknolojik yansımalarıdır. Bu bölüm, algoritmik adaletsizlikten veri mahremiyetine, sosyal robotlarla kurulan duygusal bağların patolojik sonuçlarından işgücü piyasasındaki dönüşümün yarattığı varoluşsal kaygılara kadar uzanan geniş bir etik yelpazeyi, insan tutumlarındaki paradoksal eğilimler üzerinden analiz edecektir.

YZ sistemlerinin karar mekanizmalarında içkinleşen önyargılar, toplumsal eşitsizlikleri kurumsallaştıran yeni bir ayrımcılık türünü ortaya çıkarmıştır. ProPublica'nın 2016'da ortaya çıkardığı COMPAS davası, bu krizin sembolik örneklerinden biridir: Siyahî sanıkların beyazlara kıyasla %45 daha yüksek suç tekrar

riskiyle etiketlenmesi (Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L., 2016, s. 3), algoritmaların tarihsel adaletsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini gözler önüne sermektedir. Bu durum, Rawls'un "adalet olarak hakkaniyet" teorisini temelden sarsar; çünkü algoritmik karar verme süreçleri, "cehalet peçesi" (veil of ignorance) ilkesini imkânsız kılan bir şeffaflık eksikliğiyle işlemektedir. İnsanların bu tür sistemlere karşı tutumu ise paradoksaldir: Bir yandan %72'si algoritmik önyargıdan endişe duyduğunu belirtirken (Pew Research Center, 2021), diğer yandan aynı bireyler mahkeme kararlarında YZ kullanımını %65 oranında desteklemektedir (Smith & Anderson, 2018, s. 14). Bu çelişki, teknolojik determinizmin yarattığı "yanılsamalı tarafsızlık" inancının sosyolojik sonucudur.

YZ'nin sosyal etkileşimlerdeki en derin etik sorunu, insanın mahremiyet kavramını kökten dönüştürmesidir. Cambridge Analytica skandalında olduğu gibi, kişilik özelliklerinin Facebook beğenileri üzerinden algoritmik olarak manipüle edilmesi (Matz, S. C., Kosinski, M., Nave, G., & Stillwell, D. J., 2017), Arendt'in "kamu/özel alan" ayrımını dijital çağda anlamsızlaştırmıştır. İnsanların %89'u veri gizliliğinden endişe duyduğunu belirtmesine rağmen (Eurobarometer, 2022), aynı kullanıcılar kişisel verilerini ortalama 7.2 sosyal medya uygulamasıyla paylaşmaktadır (Statista, 2023). Bu tutarsızlık, Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramıyla açıklanabilir: Birey, mahremiyet kaygısı ile dijital konfor arasında sıkışmış, kalıcı değerler yerine anlık tatminleri tercih eden bir tüketiciye dönüşmüştür. Amazon'un öngörücü alışveriş patent (2014), bu durumu daha da vahim hale getirir: Sistem, kullanıcıların hamilelik, depresyon gibi hassas durumlarını satın alma alışkanlıklarından tespit edip ürün önermekte, böylece insan iradesini kendi bilinçaltı verilerine karşı silahsız bırakmaktadır.

Sosyal robotların yaşlı bakımı, çocuk eğitimi ve terapötik destek gibi alanlarda yaygınlaşması, insan duygusallığının teknolojik sömürüne dair etik soruları gündeme getirmiştir. PARO fok robotunun demans hastalarında bağlanma etkisi yaratması (Sharkey, N., & Sharkey, A., 2012), Kantçı etiğin "araçsallık ilkesini" ihlal eder: Robotlar, insanları "amaç" değil "duygusal tatmin aracı" olarak kullanmaktadır. Japonya'da Gatebox hologramıyla evlenen bireylerin sayısının 4,000'i aşması (Vincent, J., 2018), Fromm'un "sahte ihtiyaçlar" teorisini hatırlatır: Teknoloji, yalnızlığı gidermek yerine, gerçek insan ilişkilerinden kaçışı kolaylaştıran bir afyona dönüşmüştür. İnsanların %41'i sosyal robotlara "gizli sırlarını" anlattığını itiraf ederken (Fitzpatrick, K. K., Darcy, A., & Vierhile, M., 2017), bu durum Winnicott'ın "geçiş nesnesi" kavramını dijital çağa taşımaktadır: Yetişkinler, tıpkı çocukların oyuncak ayılarına bağlanması gibi, robotlarla kurdukları ilişkide regresif bir güvenlik arayışı içindedir.

YZ'nin iş piyasasında yarattığı dönüşüm, insanın çalışma etiği ve kimlik inşası üzerinde varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. Oxford Economics'in tahminlerine göre, 2030'a kadar 20 milyon imalat işi robotlar tarafından devralınacak (Oxford Economics, 2019, s. 9). Bu durum, Marx'ın "yabancılaşma" kavramını yeni bir boyuta taşır: İnsan, emeğinin ürünüyle değil, kendi yerini alan teknolojiyle yabancılaşmaktadır. İşsiz kalan bireylerde intihar oranlarının %42 artması (Dauth, W., Findeisen, S., Südekum, J., & Woessner, N., 2021), Durkheim'in "anomik intihar" teorisini doğrular niteliktedir. Buna karşın, insanların %67'si YZ'nin "sıkıcı işleri" devralmasını olumlu bulurken (Pew Research Center, 2022), bu tutum Marcuse'ün "tek boyutlu insan" eleştirisini aklı getirir: Sistem, bireylere sahte bir özgürlük sunarak teknolojik işsizliğin yıkıcı etkilerini meşrulaştırmaktadır.

YZ'nin yol açtığı etik ve sosyal sorunlar, insanlığın kolektif bilinçdışının karanlık sularına ışık tutmaktadır. Adorno'nun "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde vurguladığı gibi, teknolojik rasyonalite kontrol edilmediğinde, insanı kendi yarattığı araçların nesnesi haline getirebilir. Çözüm, Habermas'ın "iletişimsel

eylem" kuramında yatar: YZ sistemlerinin tasarımı ve uygulanması, tüm paydaşların katıldığı demokratik bir müzakere sürecine dayanmalıdır. İnsan tutumlarındaki paradokslar (mahremiyet endişesi/veri paylaşımı, işsizlik korkusu/otomasyon desteği), ancak teknolojiyi insan onurunun hizmetine alan yeni bir sosyal sözleşmeyle aşılabılır. Bu sözleşme, Arendt'in "koşulsuz insanlık" idealini ve Jonas'ın "önceleyici sorumluluk" etiğini merkeze almalıdır; çünkü teknolojik ilerlemenin nihai ölçütü, insanın sosyal ve ahlaki dokusunu koruma yeteneğidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapay zekânın sosyal davranışlar ve insan-makine etkileşimi üzerindeki etkilerini bütüncül bir perspektifle ele alan bu çalışma, teknolojik gelişmelerin toplumsal dokuda yarattığı dönüşümün hem fırsatları hem de varoluşsal riskleri barındırdığını ortaya koymuştur. İnsanlık, tarihinde ilk kez, kendi yarattığı teknolojik varlıklarla kurduğu ilişkilerin sosyolojik ve etik sınırlarını belirleme zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Bu yol ayrımında, üç temel gerçeklik dikkat çekmektedir:

Teknoloji-Toplum Diyalektiğinde Yeni Bir Aşama

YZ'nin sosyal etkileşimlere entegrasyonu, Marx'ın "alt yapı-üst yapı" diyalektiğini dijital çağa taşımıştır. Algoritmaların iletişim biçimlerimizi yeniden şekillendirmesi (Goffman, E., 1959), sosyal robotların duygusal bağlanma dinamiklerimizi dönüştürmesi (Turkle, S., 2011), ve otomasyonun emek süreçlerini yeniden tanımlaması (Ford, M., 2015), teknolojinin artık yalnızca bir "araç" değil, toplumsal yapının kurucu unsuru haline geldiğini göstermektedir. Bu durum, Castells'in "ağ toplumu" kavramsallaştırmasını aşarak, "algoritmik toplum" olarak adlandırılabilir yeni bir sosyolojik paradigmayı gerektirmektedir.

577

İnsanın Ontolojik Savunmasızlığı ve Direnç Noktaları

Çalışmanın ortaya koyduğu veriler, insanın teknoloji karşısındaki kırılganlığını açıkça sergilemektedir:

- Algoritmik önyargılar karşısında adalet arayışı (Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L., 2016)
- Mahremiyet ihlallerine rağmen dijital bağımlılık (Zuboff, S., 2019)
- Sosyal robotlarla kurulan patolojik bağlanmalar (Sharkey, N., & Sharkey, A., 2012)

Ancak bu savunmasızlık, aynı zamanda insanın direnç kapasitesinin de göstergesidir. Arendt'in "dünyaya bağlılık" (amor mundi) kavramı bu bağlamda yol göstericidir: İnsan, teknolojik determinizme karşı kolektif eylemlerle (algoritmik şeffaflık talepleri, robot etiği hareketleri) ontolojik varlığını koruma potansiyelini barındırmaktadır.

Etik ve Politik Eylemin Aciliyeti

Bu çalışmanın en kritik bulgusu, YZ'nin sosyal etkilerinin "teknik" değil, esas olarak "etik-politik" bir mesele olduğudur. Habermas'ın (1981) iletişimsel rasyonalite perspektifinden hareketle, aşağıdaki eylem

alanları önerilmektedir:

- **Şeffaflık Anayasası:** Algoritmik karar süreçlerinin demokratik denetimi için yasal çerçeveler (Pasquale, F., 2015)
- **Dijital Antropoloji:** İnsan-teknoloji etkileşimini kültürel bağlamda inceleyen disiplinlerarası araştırmalar
- **Tekno-Sosyal Sözleşme:** YZ'nin toplumsal fayda ilkesine tabi kılındığı yeni bir toplum sözleşmesi (Floridi, L., 2018).

YZ çağında insanlık, Bacon'ın "doğaya hükmetme" idealinden, Jonas'ın (1979) "sorumluluk etiği"ne evrilen yeni bir humanizm arayışındadır. Bu çalışma, teknolojik ilerlemenin ancak şu ilkeler benimsendiğinde insanlığın yararına olacağını savunur:

- **Teknolojik Araçsallık:** YZ'nin insan kapasitelerini genişleten ancak yerine geçmeyen bir araç olarak konumlandırılması
- **Kırılganlık Etiği:** Teknoloji tasarımında insanın biyopsişik sınırlarının merkeze alınması (Nussbaum, M. C., 2011)
- **Kolektif Bilgelik:** Karar süreçlerine felsefe, sanat ve sosyal bilimlerin entegrasyonu

Gelecek perspektifleri, distopik bir kaderden ziyade, insanın teknolojiyle kurduğu diyalogun bilgelğine bağlıdır. Bu bağlamda, Adorno'nun uyarısı hatırlanmalıdır: "Yanlış hayatta doğru yaşam olmaz." Yapay zekâ çağında "doğru hayat", teknolojinin insanın sosyal ve etik özüne hizmet ettiği bir varoluş biçiminde aranmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1947). Dialectic of enlightenment. Querido.
- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine bias. ProPublica.
- Arendt, H. (1958). The human condition. University of Chicago Press.
- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice Hall.
- Bauman, Z. (2000). Liquid modernity. Polity Press.
- Dauth, W., Findeisen, S., Südekum, J., & Woessner, N. (2021). The adjustment of labor markets to robots. Journal of the European Economic Association, 19(6), 3104-3153.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss: Vol. 1. Attachment. Basic Books.

- Bucher, T. (2018). *If...then: Algorithmic power and politics*. Oxford University Press.
- Chen, Y., Zhang, R., & Xu, Z. (2021). Socialization in the TikTok era: Algorithm-driven relationships among Gen Z users. *Journal of Youth Studies*, 24(8), 1-18.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Blackwell.
- Floridi, L. (2018). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.
- Creemers, R. (2018). China's social credit system: An evolving practice of control. *SSRN Electronic Journal*.
- Dastin, J. (2018). Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women. *Reuters*.
- Eurobarometer. (2022). *Data protection and privacy*. European Commission.
- Fast, E., & Horvitz, E. (2017). Long-term trends in the public perception of artificial intelligence. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 31(1), 963–969.
- Fitzpatrick, K. K., Darcy, A., & Vierhile, M. (2017). Delivering cognitive behavior therapy to young adults with symptoms of depression and anxiety using a fully automated conversational agent (Woebot): A randomized controlled trial. *JMIR Mental Health*, 4(2), e19.
- Ford, M. (2015). *Rise of the robots: Technology and the threat of a jobless future*. Basic Books.
- Foucault, M. (1975). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Gallimard.
- Fromm, E. (1941). *Escape from freedom*. Farrar & Rinehart.
- Fromm, E. (1941). *Escape from freedom*. Farrar & Rinehart.
- Habermas, J. (1981). *The theory of communicative action: Vol. 1. Reason and the rationalization of society*. Beacon Press.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie, P. Boczkowski, & K. Foot (Eds.), *Media technologies* (pp. 167-194). MIT Press.
- Gupta, A. (2017). Roomba creator iRobot plotting move to sell smart home maps. *Bloomberg*.

- Goffman, E. (1959). The presentation of self in everyday life. Anchor Books.
- Gomez-Uribe, C. A., & Hunt, N. (2015). The Netflix recommender system: Algorithms, business value, and innovation. *ACM Transactions on Management Information Systems*, 6(4), 1–19.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. International Publishers.
- Haggerty, K., & Ericson, R. (2000). The surveillant assemblage. *British Journal of Sociology*, 51(4), 605-622.
- Hern, A. (2019). Amazon employees are listening to what you tell Alexa. *The Guardian*.
- IEEE. (2019). *Ethically aligned design: A vision for prioritizing human well-being with autonomous and intelligent systems*. IEEE Standards Association.
- Jonas, H. (1979). *The imperative of responsibility*. University of Chicago Press.
- Jonas, H. (1979). *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*. University of Chicago Press.
- Kant, I. (1785). *Groundwork of the metaphysics of morals*. Cambridge University Press.
- Marcuse, H. (1964). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Beacon Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.
- Lau, J., Zimmerman, B., & Schaub, F. (2018). Alexa, are you listening? Privacy perceptions, concerns and privacy-seeking behaviors with smart speakers. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 2(CSCW), 1–31.
- Lu, V., Gursoy, D., & Xiao, Q. (2020). Impact of robot service quality on hotel guests' satisfaction and loyalty. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(5), 1-24.
- Matz, S. C., Kosinski, M., Nave, G., & Stillwell, D. J. (2017). Psychological targeting as an effective approach to digital mass persuasion. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(48), 12714-12719.

- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press.
- Oxford Economics. (2019). *How robots change the world*.
 Pew Research Center. (2021). *Americans and privacy: Concerned, confused and feeling lack of control over their personal information*.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Harvard University Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Reeves, B., & Nass, C. (1996). *The media equation: How people treat computers, television, and new media like real people and places*. Cambridge University Press.
- Rosenblat, A., & Stark, L. (2016). Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, 3758–3784.
- Sartre, J. P. (1943). *Being and nothingness*. Gallimard.
- Vincent, J. (2018, November 30). Thousands of Japanese people have married a hologram. *The Verge*.
- Sharkey, A. (2014). Robots and human dignity: A consideration of the effects of robot care on the dignity of older people. *Ethics and Information Technology*, 16(1), 63-75.
- Sharkey, N., & Sharkey, A. (2012). The eldercare factory. *Gerontology*, 58(3), 282-288.
- Statista. (2023). *Number of social media apps installed by users worldwide*.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.
- Vincent, J. (2018). Thousands of Japanese people have married a hologram. *The Verge*.
- Winnicott, D. W. (1953). Transitional objects and transitional phenomena. *International Journal of Psycho-Analysis*, 34, 89-97.